

УДК 2-788(38):37:94(477) "085/134"
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1256794>

ВІТАЛІЙ МІРОШНИЧЕНКО

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1523-9650>

(Полтава)

ВПЛИВ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ЧЕРНЕЧОЇ ТРАДИЦІЇ НА РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У статті розкрито питання зародження та становлення монастирської педагогіки періоду Київської Русі та означено вплив освітньо-виховного досвіду візантійського чернецтва на цей процес. Проаналізовано внесок св. Василя Великого, св. Кирила та св. Мефодія, преп. Теодора Студита, преп. Іоанна Дамаскіна та інших візантійських подвижників у справу виховання послухників на Русі, зокрема Києво-Печерської обителі.

Ключові слова: *візантійське чернецтво, християнство, духовно-моральне виховання, Київська Русь, Києво-Печерська лавра, педагогічна думка X-XIII століть.*

Постановка проблеми. Із прийняттям на Русі християнства у 988 році як державної релігії розпочався процес формування нової якісної освітньо-виховної парадигми, заснованої на релігійному світосприйнятті. Головним джерелом цих змін виступив інститут чернецтва, який накопичив у своїх стінах значний інтелектуально-виховний досвід. Київське православ'я схвально сприймало як освітньо-виховні традиції монастирів Сходу, так і монастирів Заходу. Проте, визначальним для розвитку теорії та практики педагогіки залишилася східна візантійська чернеча традиція. З огляду на це, **актуальним** залишається питання дослідження витоків візантійської монастирської педагогіки, що мали визначальний вплив на становлення та розвиток освітньо-виховних традицій Русі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічні рецепції педагогічної системи Київської Русі представлені значним обсягом наукових праць сучасних учених-педагогів як О. А. Дубасенюк, В. П. Кравець, М. В. Левківський, О. О. Любар, М. Ю. Рисіна, А. А. Сбруєва, М. Д. Ярмаченко. Історико-педагогічні аспекти поширення впливу візантійської чернечої традиції в освітньо-виховній площині давньоруських монастирських та церковних шкіл проаналізовані в працях М. М. Галицької, А. М. Пентковського, І. В. Цебрій та інших.

Виходячи з цього, **метою статті** є дослідження впливу візантійської чернечої традиції на розвиток педагогічної думки Київської Русі, зокрема монастирського виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дохристиянський період на Русі у великих містах (Київ, Чернігів тощо) існувала писемність, були грамотні люди, і, відповідно, існувало індивідуальне навчання грамоті. Проте така освіта мала елітарний характер, елементарні знання та виховання отримували одиниці. Кардинальні зміни у даному аспекті розпочалися з початком християнізації Русі та кристалізацією її інститутів – Церкви та монастирів. Останнім, у значній мірі, й випала місія стати освітньо-виховними центрами.

Культурна спадщина Візантії справила значний вплив на розвиток педагогічної думки Київської Русі. Виняткове місце у даному процесі була відведена найосвіченішому прошарку тогочасного суспільства – чернецтву. У лоні монастирської традиції були збережені та примножені античні знання, а також відшліфована століттями християнська чернеча модель духовно-морального виховання послухників.

Важливу роль у формуванні педагогічної системи на Русі відіграла постать одного із фундаторів традиції подвижництва на Сході, архієпископа Кесарії Каппадокійської св. Василя Великого (бл. 330-379 рр.), який не лише заснував новий тип монастирського укладу життя – василіанський, що став характерним для всього східного християнства, але й став одним із головних авторитетів у справі виховання.

Дане твердження підкреслює той факт, що фундатор чернечої традиції на Русі Феодосій Печерський (1008-1074 рр.) у багатьох аспектах християнського виховання наслідував св. Василя Великого. Приміром, Феодосій вважається укладачем першого на руських землях монастирського статуту у якому детально прописані основи духовного, морального, трудового та фізичного виховання послушників. Указане чернече правило мало яскраво виражене візантійське походження, бо засноване на жорстких монастирських традиціях Сходу (в тому числі "Правилах" Василя Великого). Проте воно було доповнене низкою менш обтяжливих догм, що, очевидно, були запозичені автором із монастирської практики перших західноєвропейських чернечих обителей. Зокрема, заборона перебування на території монастиря прочан і жінок.

Окремо слід відзначити ідею колективного виховання послушників у Печерській обителі, яка опосередковано демонструвала прихильність святого Феодосія до монастирської традиції Василя Великого. Він високо відзначав ідею останнього не лише жити громадою в обителі, а й підвищувати свій духовно-моральний рівень.

Чернеча практика Феодосія Печерського засвідчила, що київський монах не тільки на теоретичному рівні схвально сприймав освітньо-виховні ідеї візантійського ченця, а й сам намагався втілювати їх у життя [5, с. 121-122].

Незважаючи на беззаперечний авторитет св. Василя Великого для давньоруського чернецтва, досвід християнського виховання був запозичений і в інших подвижників Візантії. Особливе місце у їх переліку займає постать відомого реформатора монастирського життя, засновника Студійської обителі у Константинополі преп. Теодора Студита (759-826 рр.). Саме студитська монастирська модель була взята за основу київськими ченцями, а пізніше поширилася і на всю територію Русі.

В основі чернечої системи виховання знаходився монастирський статут, що повністю регламентував життя послушників. А тому, цілком закономірно, що на руських землях був поширений Студійський статут лише у дещо видозміненій формі. Як повідомляє нам Києво-Печерський патерик, «Феодосій [Печерський – В.М.] переписав список Студійського статуту» [1]. Інший список згодом приніс до монастиря Єфрем на прохання Феодосія. На основі цих двох описів Студійського статуту і був створений статут Києво-Печерського монастиря, який став третім доопрацьованим списком Студійського статуту.

Пріоритетним напрямом, що культивувався в обителях Русі за візантійським зразком було духовно-моральне виховання. Його основу, крім Святого Письма, складали т. зв. «богослужбні книги та нормативні дисципліни» [4, с. 563]. До останніх відносилися чернечі заповіді, Студійські богослужбові глави і Студійський Синаксарь. Студитські богослужбові глави визначали особливості здійснення добового часу богослужіння. На початку тексту знаходився опис пробудження братії і зборів до початку ранкового богослужіння, далі йшли вказівки про початок вранішньої служби, про особливості співу, стояння в храмі, про правила з'єднання хорів на вранішній і вечірній службах, про статутні читання, про вірші на Літургії та інші подробиці [8, с. 74].

Відповідно до візантійської чернечої традиції формувалася система фізичного виховання, що була заснована на контролі режиму дня, жорсткій дисципліні та постійних фізичних вправах. Останні, першочергово передбачали щоденну тяжку фізичну роботу. Значна роль також була відведена і питанням здорового харчування.

Розкол християнства на православ'я та католицизм («Велика схизма», 1054 р.) призвів до ще більшої культурної ізоляції Константинополя від Західної Європи. А тому, на даному етапі свого розвитку Візантія ще більше посилила, і без того значний вплив на слов'янський світ, зокрема на землі Київської держави. У цей час активно заохочується діяльність подвижників із організації освіти.

Першоосновою освітньої діяльності є писемність. А вона, як відомо на Русі, також мала візантійське походження. Завдяки діяльності християнських подвижників св. Кирила (бл. 827-869 рр.) та св. Мефодія (бл. 815-885 рр.) було створено слов'янську писемність – перший алфавіт (у науці немає єдиного погляду з питання, яку азбуку створив Кирило – кирилицю чи глаголицю).

Важливою заслугою св. Кирила та св. Мефодія було й те, що ними була підготовлена значна освітньо-виховна теоретична база. Зокрема, ними зроблений переклад на церковнослов'янську мову значну кількість церковних книг та повчально-релігійної літератури (Євангелія, Псалтир, Апостольські послання та ін.).

Особливою увагою у слов'янському світі користувалися філософсько-педагогічні ідеї таких візантійських авторів, як Іоанн Дамаскін, Іоанн Златоуст, Іоанн Ліствичник, Максим Сповідник, Симеон Новий Богослов та ін. Завдяки культурним зв'язкам з Візантією, на Русі стають популярними твори Платона, Аристотеля, Сократа, Епікура. Запровадження християнства мало істотне значення для розвитку тогочасної філософської думки. Стосовно цього М. М. Галицька зазначила, що «у межах киеворуської культури склався притаманний українській духовній традиції тип мислення, не схильний до абстрактного філософського теоретизування. Саме тому у киеворуській культурі сформувалося розуміння філософії і філософа. Саме в епоху Київської держави закладалися підвалини філософського мислення, відбувалися засвоєння та творча переробка елементів візантійської та східної філософських культур» [3, с. 119].

Важливим елементом педагогічної думки Київської Русі була інтелектуальна складова. Освітній процес не був винятково зведений до опанування найпростішими діями такими як навчити читати, писати та рахувати (оволодіти нумерацією). Тут існувала більш складна система, що отримала назву «книжне вчення», яке в значній мірі культивувалося у чернечому середовищі. Школи «книжного вчення» (монастирські школи), як правило, відкривали при монастирях. Протягом XI-XII ст. лише на території Києва було споруджено Печерський, Видубецький, Михайлівський, Кловський, Кирилівський монастирі та відкрито 17 таких шкіл. Такі ж освітньо-виховні заклади діяли і в інших містах, зокрема 4 – у Чернігові, 4 – у Переяславі, 5 – Смоленську, 3 – Полоцьку, 3 – Галичі, 5 – Володимирі, 2 – Ростові, 4 – Суздалі, 20 – Новгороді, 10 – у Новгородських землях [3, с. 118]. Крім того, у монастирях створювалися літописи та інші тексти морального і релігійного змісту, що використовувалися в навчанні, зберігалися рукописні книги, формувалися бібліотеки, примножувалася книжкова культура.

Дослідники вважають, що в основі змісту «книжного вчення» лежав трівіум (граматика, риторика, діалектика), який був успадкований від Візантії [3, с. 118]. У зміст граматики входили вчення про вісім частин мови, відомості з етимології, про граматичні категорії. На основі цього відбувалося вивчення і тлумачення текстів Святого Письма та деяких творів античних авторів. Зразками риторичного мистецтва служили твори Іоанна Златоуста та інші візантійські тексти, давньоруські афоризми, правила життєвої поведінки, що відповідали православним етичним нормам. Під діалектикою малися на увазі основи філософії. Крім цього, в зміст «учення книжного» включалося оволодіння елементарної арифметичної культурою: подвоєння, роздвоєння, додавання, віднімання, ділення, множення.

Важливим елементом культурної спадщини візантійського чернецтва, що «прижилося» на Русі було музичне мистецтво, зокрема церковний розспів. Дослідник П. Будний зазначає, що «стара княжа Україна після прийняття християнства перейняла разом з усіма особливостями нового релігійного обряду також і церковну музику» із Візантії [2, с. 65]. Варто відзначити, що музичне церковне мистецтво на перших етапах свого існування мало яскраво виражений візантійський характер, адже за правління Володимира Великого пропагаторами церковного співу були переважно греки. Тому що хористи, як і все духовенство, були чужинці, своєї власної музичної церковної творчості на киево-руських землях не було, і наспіви в монастирських храмах та церквах переважали візантійські.

Лише в останніх роках правління Ярослава Мудрого, в другій половині XI століття, починає творитися питома українська церковна музика, відмінна від грецької. А із заснуванням Києво-Печерської лаври тут постає перше вогнище церковного співу [2, с. 65].

Висновки. Підсумовуючи варто відзначити, що східнохристиянське віровчення та візантійська чернеча традиція справила визначальний вплив на становлення та розвиток педагогічної думки Київської Русі. Завдяки культурним зв'язкам із Візантією давньоруська освітньо-виховна система отримала ряд якісних запозичень та набула повної завершеності. Зокрема, представники візантійського чернецтва (св. Кирило та св. Мефодій) були творцями слов'янської писемності; православними подвижниками св. Василій Великий та преп. Теодор Студит прописані концептуальні засади духовного та морального виховання, що були запозичені київськими ченцями та пристосовані до реалій місцевого життя; подібно до монастирської традиції Візантії, у Київській Русі чернечі обителі стали одними із головних оплотів освіти та виховання; активна просвітницька діяльність візантійських подвижників дала можливість познайомитися з кращими зразками античної літератури та східнохристиянської філософської думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович Д. Києво-Печерський Патерик : (вступ, текст, примітки) / Дмитро Абрамович. – К. : З друк. Всеукр. АН, 1930. – 234 с.
2. Будний П. Стародавній київський лаврський: Короткий історичний огляд київського лаврського розспіву / Петро Будний // Пам'ятки України. – 1995. – №1. – С. 65-67.
3. Галицька М. М. Культурологічні засади розвитку освіти в Київській Русі / М. М. Галицька // Неперервна професійна освіта: теорія та практика. – 2014. – №3-4. – С. 117-121.
4. Доброклонский А.П. Преп. Феодор, исповедник и игумен Студийский / А. П. Доброклонский. – Одесса, 1913-1914. – Ч. 1: Его эпоха, жизнь и деятельность. – Одесса, 1913. – 1092 с.
5. Мірошніченко В. Г. Монастирське виховання чернецтва IV-VI століть у вітчизняній гуманітарній думці (середина XIX-XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мірошніченко Віталій Григорович ; [наук. кер. Цебрій Ірина Василівна] ; ПНПУ ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2015. – 200 с.
6. Соколов И. И. Состояние монашества в Византийской Церкви с середины IX до начала XIII века (842-1204). Опыт церковно-исторического исследования / И. И. Соколов; [вступительная статья Г. Е. Лебедевой]. – СПб. : «Издательство Олега Абышко», 2003. – 464 с.
7. Соколов И.И. Преподобный Феодор Студит, его церковно-общественная и богословско-литературная деятельность / И. И. Соколов. – СПб. : «Типография М. Маркушева», 1907. – 106 с.
8. Пентковский А.М. Студийский устав и уставы студийской традиции / А. М. Пентковский // ЖМП. – 2001. – № 5. – С. 69-80.

REFERENCES

1. Abramovych D. Kyievo-Pecherskyi Pateryk : (vstup, tekst, prymitky) / Dmytro Abramovych. – K. : Z druk. Vseukr. AN, 1930. – 234 s.
2. Budnyi P. Starodavnii kyivskiy lavrskiy: Korotkyi istorychnyi ohliad kyivskoho lavrskoho rozspivu / Petro Budnyi // Pamiatky Ukrainy. – 1995. – №1. – S. 65-67.
3. Halytska M. M. Kulturolohichni zasady rozvytku osvity v Kyivskii Rusi / M. M. Halytska // Neperervna profesiina osvita: teoriia ta praktyka. – 2014. – №3-4. – S. 117-121.
4. Dobroklonskiy A.P. Prep. Feodor, ispovednik i igumen Studiyskiy / A. P. Dobroklonskiy. – Odessa, 1913-1914. – Ч. 1: Yego epokha, zhizn i deyatelnost. – Odessa, 1913. – 1092 s.
5. Miroshnychenko V. H. Monastyrskye vykhovannia chernetstva IV-VI stolit u vitchyznianiі humanitarnii dumtsi (seredyna XIX-XX stolittia) : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Miroshnychenko Vitalii Hryhorovych ; [nauk. ker. Tsebrii Iryna Vasylivna] ; PNPU im. V. H. Korolenka. – Poltava, 2015. – 200 s.
6. Sokolov I. I. Sostoyaniye monashestva v Vizantiyskoy Tserkvi s serediny IX do nachala XIII veka (842-1204). Opyt tserkovno-istoricheskogo issledovaniya / I. I. Sokolov; [vstupitelnaya statya G. Ye. Lebedevoy]. – SPb. : «Izdatel'stvo Olega Abyshko», 2003. – 464 s.
7. Sokolov I.I. Prepodobnyy Feodor Studit, yego tserkovno-obshchestvennaya i bogoslovsko-literaturnaya deyatelnost / I. I. Sokolov. – SPb. : «Tipografiya M. Markusheva», 1907. – 106 s.
8. Pentkovskiy A.M. Studiyskiy ustav i ustavy studiyskoy traditsii / A. M. Pentkovskiy // ZHMP. – 2001. – № 5. – S. 69-80.

VITALII MIROSHNYCHENKO

THE INFLUENCE OF BYZANTINE MONASTIC TRADITION ON THE DEVELOPMENT OF THE PEDAGOGICAL THOUGHT OF KYIVAN RUS

The article deals with the questions of the origin and formation of the monastic pedagogy of the period of Kyivan Rus and the influence of the educational experience of Byzantine monasticism on this process.

It is established that due to cultural ties with Byzantium, the Old Rus educational system received a number of qualitative borrowings and acquired complete completeness. In particular, representatives of Byzantine monasticism (St. Cyril and St. Methodius) were the founders of Slavic writing; orthodox devotees of St. Basil the Great and the Rev. Theodore Studitus describe the conceptual foundations of spiritual and moral education that were borrowed by the Kiev monks and adapted to the realities of local life; similar to the monastic tradition of Byzantium, in the Kyivan Rus monasteries became one of the

main bulwarks of education and upbringing; active educational activities of the Byzantine ascetics made it possible to get acquainted with the best examples of ancient literature. It was found that according to the Byzantine monastic tradition a system of physical education was formed, which was based on the control of the regime of the day, rigid discipline and constant physical exercises. The last ones, in the first place, foresaw a daily hard physical work. A significant role was also devoted to the issue of healthy eating. It has been proved that the philosophical and pedagogical ideas of the Byzantine ascetics (John Damascus, John Chrysostom, John Climacus, Maxim the Confessor, Simeon the New Theologian, etc.) had a significant influence on the development of contemporary philosophical thought of Kyivan Rus, the foundations of philosophical thinking, the foundation of assimilation and creative processing elements of Byzantine and Oriental philosophical cultures.

Key words: *Byzantine monasticism, Christianity, spiritual and moral upbringing, Kyivan Rus, Kyiv-Pechersk Lavra, pedagogical thought of the X-XIII centuries.*

Одержано 22.01.2018р.